

УДК 9:331.105(476)

А. А. Дубовік, выкладчык (БНТУ)

ГІСТАРЫЯГРАФІЯ СТАНАЎЛЕННЯ САЦЫЯЛЬНАГА ПАРТНЁРСТВА Ў БЕЛАРУСІ

Эфектыўным сродкам удасканалвання грамадскіх адносін выступае сацыяльнае партнёрства паміж прафсаюзамі, наймальнікамі і дзяржавай. Фарміраванне сістэмы сацыяльнага партнёрства ў Рэспубліцы Беларусь мае свае гістарычныя перадумовы. У публікацыі ажыццёўлены агляд вывучэння гістарычнага вопыту станаўлення і развіцця сацыяльнага партнёрства ў працоўнай сферы Беларусі.

Social partnership between trade unions, employers and state power is an effective means for improvement of social relations. Formation of the system of social partnership in the Republic of Belarus has its historical pre-conditions. Review of the research works about historical experience on establishing and developing of social partnership in labour sphere in Belarus is carried out in the article.

Уводзіны. Пяняцце «сацыяльнае партнёрства» пачало шырока выкарыстоўвацца ў беларускім заканадаўстве і грамадазнаўстве для характарыстыкі адносін паміж прафсаюзамі, аб'яднаннямі наймальнікаў і органамі дзяржаўнай улады толькі ў 1990-я гг. Сярод даследаванняў пераважаюць працы вучоных-эканамістаў і юрыстаў, а таксама прафсаюзных работнікаў [1]. Значную тэарэтычную і практычную цікавасць уяўляе зварот да гістарычнага вопыту станаўлення сацыяльнага партнёрства, што дазваляе разгледзець дадзеную з'яву ў яе развіцці, у сувязі з іншымі фактарамі сацыяльна-эканамічнага і палітычнага жыцця.

Асноўная частка. У савецкі перыяд праблемы сацыяльнага партнёрства ў айчыннай навуцы і практыцы як бы не існавала. Артадаксальна-камуністычны погляд рашуча адхіляў сам прынцып такога партнёрства як буржуазную ўлоўку, звязаную для прафсаюзаў са згодніцтвам, здрадніцтвам класавым інтарэсам працоўных. Панавала перакананне ў непераадольнай антаганістычнасці сацыяльных супярэчнасцей у капіталістычным грамадстве, а значыць, шкоднасці ідэалогіі і практыкі сацыяльнага партнёрства.

У публікацыях, прысвечаных гісторыі прафсаюзаў, асноўная ўвага звярталася на іх удзел у гаспадарчым і культурным будаўніцтве ў сацыялістычны перыяд, значна менш асвятлялася іх праца па абароне інтарэсаў працоўных, у тым ліку праз заключэнне калектыўных дагавораў. Гэты кірунак дзейнасці прафсаюзаў знайшоў невялікае адлюстраванне ў калектыўнай працы «Нарысы гісторыі прафсаюзаў Беларусі (1905–1969)», якая ўбачыла свет на рускай мове ў 1970 г. Але спецыяльных даследаванняў па гісторыі калектыўна-дагаворнай працы ў БССР у гэты перыяд не было.

Аднак фарміраванне сістэмы сацыяльнага партнёрства ў Беларусі мае глыбокія карані. Гістарычныя перадумовы станаўлення сацыяльнага партнёрства знайшлі адлюстраванне

ў апублікаваных у апошнія дзесяцігоддзе артыкулах П. Г. Давідзюка, А. К. Дубовіка, А. А. Дубовік [2–4]. У айчыннай гісторыі станаўлення партнёрскіх адносін у працоўнай сферы выдзяляюць тры асноўныя этапы: 1) дарэвалюцыйны перыяд; 2) 1917–1990 гг.; 3) з 1991 г. па сёняшні час [4, с. 47].

У працах гісторыкаў адзначаецца, што першыя парасткі партнёрства ў сацыяльна-эканамічным жыцці з'явіліся яшчэ ў другой палове XVIII ст. Размова, перш за ўсё, ідзе пра ажыццёўленне П. Бжастоўскім комплексу рэформ па паляпшэнні становішча сялян у сваім маёнтку Мерач, што рэгулявалася статутамі 1769 і 1791 гг., прынятымі па пагадненні з сялянамі [5]. Аднак зараджэнне партнёрскіх адносін у сацыяльна-працоўнай сферы адносіцца да канца XIX – пачатку XX ст. і было абумоўлена новымі рэаліямі, якія праявіліся ў развіцці капіталізму ў парэформеннай Беларусі [3, с. 119]. Органы дзяржаўнай улады Расійскай імперыі сталі больш энергічна ўмешвацца ў рэгуляванне працоўных адносін. У 1882 г. была заснавана фабрычная інспекцыя для нагляду за выкананнем фабрычнага заканадаўства і захаваннем парадку на прадпрыемствах. Дзейнасць фабрычнай інспекцыі ў г. Мінску знайшла адлюстраванне ў артыкуле Г. В. Аляксашынай [6].

Сацыяльна-працоўныя адносіны і рабочае пытанне ў дарэвалюцыйны перыяд атрымалі асвятленне ў працах вядомых беларускіх гісторыкаў М. М. Забаўскага, В. М. Фаміна [7–8]. Аўтары калектыўнай працы па гісторыі Беларусі адзначаюць: «У прамысловасці і на транспарце Беларусі існавалі розныя ступені эксплуатацыі, умоў працы і жыцця рабочых: ад самых жорсткіх да даволі ліберальных, што не саступалі лепшым заходнееўрапейскім узорам сацыяльнай палітыкі і сацыяльнага партнёрства таго часу» [9, с. 211–212].

Парасткі сацыяльнага партнёрства фарміраваліся па двух кірунках: як узаемадзеянне гаспадароў і рабочых у працэсе вытворчасці

і як уздел прадпрымальнікаў у вырашэнні праблем умоў працы і побыту. У 1903 г. быў прыняты закон, па якім рабочыя атрымалі права на выбранне фабрычных стараст як прадстаўнікоў уласных інтарэсаў перад адміністрацыяй. Найбольш яскравым прыкладам актыўнай палітыкі ў сацыяльна-працоўнай сферы з'явілася ўвядзенне ў 1894 г. на Добрушскай бумажнай фабрыцы па ініцыятыве яе дырэктара-распарадчыка А. І. Стульгінскага 8-гадзіннага працоўнага дня «з узаемнаю карысцю як для працадаўцы, так і для рабочага». Добрушскі вопыт актыўнай сацыяльна-працоўнай палітыкі атрымаў асвятленне ў публікацыях гісторыка А. Л. Кіштымава [10].

Працэс фарміравання адносін партнёрства набыў новыя арганізацыйныя пачаткі ў сувязі з узнікненнем прафсаюзаў. Як паказана ў публікацыях А. К. Дубовіка, у Беларусі яны пачалі стварацца раней, чым у цэнтральных губернях Расійскай імперыі – у сярэдзіне 90-х гг. XIX ст. [11]. Рост рабочага і прафсаюзнага руху ў перыяд першай расійскай рэвалюцыі выклікаў выданне царскім урадам 4 сакавіка 1906 г. «Часовых правілаў аб прафесійных грамадствах», якімі дазвалялася засноўваць на прамысловых і гандлёвых прадпрыемствах саюзы наёмных рабочых і служачых для абароны эканамічных інтарэсаў, паляпшэння ўмоў працы і побыту, павышэння культурнага ўзроўню сваіх членаў, а таксама саюзы ўладальнікаў прадпрыемстваў для абароны эканамічных інтарэсаў наймальнікаў. Тым самым была створана арганізацыйная аснова для трохбаковых адносін у сацыяльна-працоўнай сферы: наймальнікі – наёмныя работнікі – дзяржава.

Аднак трэба пагадзіцца з меркаваннем гісторыкаў, што адносіны сацыяльнага партнёрства ў дарэвалюцыйнай Беларусі не атрымалі распаўсюджвання. У гэты перыяд пераважаў канфліктны тып сацыяльна-працоўных адносін.

Пасля Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г. у краіне пачала ўсталёўвацца практыка калектыўна-дагаворных адносін у сацыяльна-працоўнай сферы. З'явіліся прыміральныя камеры як асабліва форма ўзаемаадносін наймальнікаў, прафсаюзаў і дзяржавы. У іх склад уваходзіла роўная колькасць прадстаўнікоў ад рабочых і ўладальнікаў прадпрыемстваў. Галоўнымі задачамі гэтых органаў былі разбор працоўных канфліктаў, выпрацоўка ўзгодненых рашэнняў паміж прадпрымальнікамі і прафсаюзамі пры кантролі з боку дзяржавы. Дастаткова эфектыўна дзейнічалі прыміральныя камеры ў 1917 г. у г. Віцебску [12, с. 40].

У паслякастрычніцкі перыяд зацвердзілася практыка калектыўна-дагаворных адносін у сацыяльна-працоўнай сферы. У Беларусі першы

калектыўны дагавор быў заключаны ў пачатку 1922 г. паміж прафсаюзам хімікаў і групавым упраўленнем шкляной прамысловасці. Гістарычны вопыт калектыўна-дагаворнага рэгулявання працоўных адносін знайшоў адлюстраванне ў публікацыі А. К. Дубовіка і Э. Г. Вайніловіч [13], гісторыка-прававы аспект – у артыкуле Б. Б. Сінькова [14]. У іх адзначаецца, што калектыўныя дагаворы ўтрымлівалі ў сабе элементы сацыяльнага партнёрства. Аднак на рубяжы 1920–30-х гг. у сацыяльна-працоўнай сферы канчаткова зацвердзіліся камандна-адміністрацыйныя метады кіравання, адбылося згортванне калектыўна-дагаворнай практыкі. З 1934 па 1946 гг. калектыўныя дагаворы наогул не заключаліся. У савецкі перыяд пераважаў дзяржаўны патэрналізм у працоўных адносінах. Яны фарміраваліся дзяржавай, якая не толькі ўстанаўлівала правілы гульні, але і, па сутнасці, з'яўлялася адзіным працадаўцам.

У перыяд хрушчоўскай «адлігі» ў сувязі са спробамі дэмакратызацыі грамадскага жыцця намеціўся пэўны зрух у сацыяльна-працоўных адносінах у бок павышэння ролі калектыўных дагавораў, а таксама створаных у 1958 г. пастаянна дзеючых вытворчых нарад у вырашэнні праблем сацыяльнага развіцця працоўных калектываў. Са з'яўленнем у 1964 г. прафарганізацый у калгасах паміж прафкамамі і праўленнімі пачалі заключацца штогадовыя пагадненні па сацыяльных пытаннях і ахове працы на штат калдагавораў. У сярэдзіне 60-х гг. была зроблена спроба актывізаваць перамоўны працэс у працоўных адносінах, аднак працэдура заключэння калектыўных дагавораў і іх рэалізацыя характарызуваліся высокай ступенню фармалізму. Важнай вехай у сацыяльна-працоўных адносінах з'явілася прыняцце ў 1983 г. Закона СССР «Аб працоўных калектывах і павышэнні іх ролі ў кіраванні прадпрыемствамі, установамі і арганізацыямі». У адпаведнасці з ім фарміруецца новы інстытут сацыяльнага партнёрства – саветы працоўных калектываў [15, с. 104].

Новы этап у сацыяльна-працоўных адносінах наступіў у пачатку 90-х гг. з абвясчэннем незалежнасці Рэспублікі Беларусь і пераходам да сацыяльна арыентаванай рыначнай эканомікі. У гэтых умовах пачала складвацца сістэма ўзаемаадносін прафсаюзаў з органамі дзяржаўнага кіравання і са зноў утворанымі аб'яднаннямі прадпрымальнікаў, заснаваная на прынцыпах сацыяльнага партнёрства. Практыка сацыяльнага партнёрства атрымала адлюстраванне ў абагульняючых працах па гісторыі прафсаюзаў Беларусі, якія выйшлі на рускай мове пад рэдакцыяй старшыні ФПБ Л. П. Козіка: «Гісторыя прафсаюзнага руху Беларусі» (2005);

«Прафесіянальныя саюзы Беларусі: гісторыя і сучаснасць» (2007). НДІ працы пры Міністэрстве працы ў 2000 г. выдадзены практычны дапаможнік «Сацыяльнае партнёрства ў Беларусі: практыка, праблемы, перспектывы» (аўтары Э. І. Скарабагаты і інш.). Сацыяльнае партнёрства разглядаецца ў шэрагу артыкулаў. Апублікаваны таксама вучэбна-метадычны дапаможнікі па дысцыпліне «Сацыяльнае партнёрства» для студэнтаў эканамічных спецыяльнасцей аўтараў Э. А. Лутохінай, Ф. П. Вітко, А. А. Кіені, У. М. Якаўчука. Аднак гісторыя фарміравання сацыяльнага партнёрства ў Беларусі ў іх не знайшла належнага адлюстравання.

Заклучэнне. Такім чынам, гісторыя станаўлення сацыяльнага партнёрства ў Беларусі ўжо атрымала пэўную распрацоўку ў навуковай літаратуры. Але пакуль гістарычны падыход да вывучэння гэтага сацыяльнага феномена з'яўляецца адным з найменш даследаваных; у беларускай гістарычнай навуцы адсутнічае манаграфічная праца па дадзенай тэме. На наш погляд, наспела неабходнасць падрыхтоўкі комплекснай міждысцыплінарнай навуковай працы, прысвечанай гісторыі, сучаснаму стану і праблемам удасканалвання сацыяльнага партнёрства ў Беларусі.

Літаратура

1. Дубовик, А. К. Теоретическая разработка проблем социального партнерства в Республике Беларусь / А. К. Дубовик, Е. А. Дубовик // Наука – образованию, производству, экономике: материалы IV междунар. науч. конф. – Минск, 2006. – Т. 2. – С. 65–67.
2. Давидюк, П. Г. Из истории становления социального партнерства / П. Г. Давидюк // Организация и управление. – 2002. – № 1–2. – С. 224–233.
3. Дубовик, А. К. Исторический опыт становления социального партнерства в Беларуси / А. К. Дубовик // Рацы гістарычнага факультэта БДУ. Навуковы зборнік. – Вып. 2. – Минск, 2007. – С. 119–122.
4. Дубовік, А. А. Гістарычныя перадумовы станаўлення сацыяльнага партнёрства як інстытута грамадзянскай супольнасці ў Беларусі / А. А. Дубовік // Праблемы і перспектывы становлення грамадзянскага грамадства: материалы междунар. науч.-практ. конф. – Могилев, 2010. – Ч. 2. – С. 46–50.

5. Пазднякоў, В. Паўлаўская Рэспубліка / В. Пазднякоў // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. – Мінск, 1999. – Т. 5. – С. 438–439.

6. Аляксашына, Г. Дзейнасць фабрычнай інспекцыі Мінска (1890–1913 гг.) / Г. Аляксашына // Беларускі гістарычны часопіс. – 2007. – № 9. – С. 11–16.

7. Забаўскі, М. М. Грамадска-палітычная барацьба ў Беларусі ў ходзе выбараў і дзейнасці Расійскай Дзяржаўнай Думы I–IV скліканняў (1906–1917 гг.): аўтарэф. дыс. ... д-ра гіст. навук / М. М. Забаўскі; БДПУ. – Мінск, 2000. – 40 с.

8. Фамін, В. М. Сацыяльныя мерапрыемствы дзяржаўных органаў па вырашэнні рабочых пытанняў у Беларусі (канец XIX – пачатак XX ст.) / В. М. Фамін // Актуальныя праблемы станаўлення і развіцця беларускай дзяржаўнасці: матэрыялы рэсп. навук.-тэарэт. канф.: у 2 ч. – Мінск, 2009. – Ч. 1. – С. 117–123.

9. Гісторыя Беларусі: у 6 т. – Мінск: Экаперспектыва, 2005. – Т. 4. – 519 с.

10. Киштымков, А. Л. Добрушская бумажная фабрика: опыт социальной политики директора-распорядителя А. И. Стульгинского (80-е гг. XIX в. – 1915 г.) / А. Л. Киштымков // Предпринимательство в Белоруссии. – 2000. – № 7. – С. 29–31.

11. Дубовик, А. К. Из истории возникновения профсоюзов Беларуси (конец XIX – начало XX в.) / А. К. Дубовик // Труд. Профсоюзы. Общество. – 2003. – № 2. – С. 4–11.

12. История профсоюзного движения Беларуси / под ред. Л. П. Козика. – Минск: ФУАинформ, 2005. – 416 с.

13. Дубовик, А. К. Коллективно-договорное регулирование социально-трудовых отношений в Беларуси: история и современность / А. К. Дубовик, Э. Г. Вайнилович // Актуальныя праблемы гісторыі Беларусі: стан, здабыткі і супярэчнасці, перспектывы развіцця: матэрыялы міжнар. навук. канф. – Гродна, 2003. – Ч. 4. – С. 198–204.

14. Сінькоў, Б. Б. Калектыўна-дагаворнае рэгуляванне працоўных адносін у Беларусі / Б. Б. Сінькоў // Беларускі гістарычны часопіс. – 2006. – № 5. – С. 6–11.

15. Дубовик, А. К. Социально-трудовые отношения как объект историко-социологического исследования / А. К. Дубовик // Труды Белорусского государственного технологического университета. Серия V. – 2006. – Вып. XIV. – С. 102–105.

Паступіла 15.03.2012